

С. О. Торош

Національний університет “Острозька академія”,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

© *Торош С. О., 2015*

Розглянуто поняття злочинів проти людства, питання щодо історичних причин та обставин виникнення злочинів проти людства. Аналізується історичний та теоретико-правовий підхід до шляхів та методів розв’язання таких проблем та запобігання їм.

Ключові слова: держава, суспільство, злочини проти людства, безпека людства, міжнародний правопорядок, міжнародні організації.

С. А. Торош

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА: ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Рассмотрено понятие преступления против человечества, вопросы об исторических причинах и обстоятельствах возникновения преступлений против человечества. Анализируется исторический и теоретико-правовой подход к путям и методам предотвращения и разрешения таких проблем.

Ключевые слова: государство, общество, преступления против человечества, безопасность человечества, международный правопорядок, международные организации.

S. O. Torosh

LEGAL MECHANISM OF SOLVING CRIMES AGAINST HUMANITY: HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECTS

The article examines the concept of crimes against humanity, the historical causes and circumstances of crimes against humanity. Analyzes the historical and theoretical, legal approach to the ways and methods to prevent and solve such problems. Moreover, in this article we see the historical beginnings of approaches and developments of the legal mechanisms in solving such problems. This article gives theoretical overview of the legal approaches in solving one of the most important issues of existing world. Moreover, in this article we see emphasis at historical and theoretical measures that influence on preventing and solving situations related to armed conflicts inside a society. At the modern world, the reality

of existence such problems become more and more highly important issue. Therefore, this article once more emphasizes the seeing of such society problems as a common problem that is the most dangerous for a peaceful life and democratic developments.

Key words: state, society, crimes against humanity, human security, international order, international organizations.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми злочинів проти людства – це проблема, що об'єднує громадян будь-якої країни на боротьбу із таким лихом, що спіткало й українське суспільство в 2014 році. Це не простий виклик, а справжня перевірка на міцність суспільства в усіх позитивних надбаннях сучасності, необхідність теоретичного переосмислення уявлень не лише про державу і право, але й про особливості та теоретико-історичні надбання розвитку суспільних відносин. Також нагадаємо, що до цього часу в Україні не проводилися комплексні дисертаційні дослідження проблем історичних, теоретико-правових аспектів нормативно-правового механізму запобігання та врегулювання злочинів проти людства.

Мета дослідження. Визначити історико-теоретичний аспект нормативно-правового механізму врегулювання злочинів проти людства. Завданням дослідження є: аналіз нормативно-правового механізму врегулювання злочинів проти людства в історико-теоретичному аспекті; та виявлення причин виникнення нормативно-правового механізму врегулювання злочинів проти людства.

Стан дослідження. Зазначимо, що ця тема все ще не достатньо вивчена і в сучасному науково-юридичному просторі представлені різні підходи до трактування поняття щодо механізму запобігання, виникнення та врегулювання злочинів проти людства. Зокрема, дослідженням проблеми запобігання, виникнення та врегулювання злочинів проти людства займалися радянські дослідники, такі як: Ю. Г. Барсегов, А. І. Полторак (секретар делегації СРСР під час Нюрнберзького судового процесу), Ю. А. Решетов, П. С. Ромашкин, А. Н. Трайнін; українці: І. А. Арцибасов, А. А. Маєвська, С. М. Мохончук та інші. Крім цього, ми також проаналізували праці зарубіжних учених, зокрема: Ш. Бассіуні, С. А. Єгорова, А. Ю. Скуратової та інших.

Виклад основних положень. Чи можливо на сучасному етапі розвитку світу не допустити збройні конфлікти внутрішньодержавного характеру, запобігти їх поширенню та вирішити такі проблеми...? Це насамперед фактор глобалізації суспільств, тобто розуміння, сприйняття та відповідна реакція – запобігання, недопущення та врегулювання міжнаціональних конфліктів і злочинів проти людства. Безпосередньо це проявляється у побудові суспільних відносин, законотворчості та впливу міжнародно-правових договорів, діяльності міжнародних судів і таких організацій, як: ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші.

У сучасних кримінальних кодексах різних країн світу під словом “злочин” “розуміють протиправну дію фізично осудної особи щодо існуючих норм права” [1]. Термін “злочини проти людства” у сучасному світі став загальноживаним і визначається за такими критеріями: підвищена небезпека для всього суспільства, фактор тяжкості вчиненого умисного діяння, важливість порушених норм та наслідків. Зокрема, сьогодення показує, що такий вид злочинів становить підвищену небезпеку не тільки для існування держави, але й для міждержавних відносин взагалі [2].

Злочини проти людства (англійське визначення – *Crimes against humanity*), або злочини проти миру та безпеки людства, як вони визначені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, – це частина широкомасштабної або систематичної практики вчинення умисних тяжких

злочинів проти суспільства (інакше – нелюдські акти поведінки), такі як: убивства, поневолення, депортація або насильницьке переміщення населення, незаконне ув'язнення чи інше жорстоке позбавлення фізичної свободи, тортури, звалтування, сексуальні злочини (сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-які інші форми сексуального насильства), переслідування будь-якої ідентифікуючої групи чи спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними чи іншими мотивами, що визнані недопустимими відповідно до міжнародного права [2]. Зокрема, злочини проти людства загрожують не лише конкретній особі, але й довіклою та усій людській спільноті, тому що порушують правила співіснування.

В українському суспільстві для назви цього виду злочинів іноді використовують термін – “злочини проти людяності”. Однак це неправильна назва, тому що в українській мові слово “людяність” характеризує позитивні людські якості, які притаманні кожній людині, так само як доброта, скромність та порядність. А тому, зазвичай, таке ставлення проявляється у прагненні допомогти, любові до ближнього, повазі до нього. А людство – це всі люди на землі, тобто людська спільнота та її співіснування. Отже, термін – “злочини проти людяності” слід розуміти як окремих вид правопорушення.

Варто зазначити, що злочини проти людства теоретично та практично не обґрунтовані у межах законодавства України. У Кримінальному кодексі України є розділ № XX – злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [1]. Розділ за об'єктами злочину умовно можна поділити на три групи: 1) злочини проти миру (статті 436, 437, 438 і 447); 2) злочини проти безпеки людства (статті 439, 440, 441 і 442); 3) злочини проти міжнародного правопорядку (статті 443, 444, 445 і 446). Крім цього, зазначимо, що такі види злочинів характеризуються прямим умислом і вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій [1].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що факт існування проблеми злочинів проти людства потребує зосередження на історичному розвитку держави в поєднанні з сучасним станом, а також досвідом у міжнародно-правових відносинах у цій сфері діяльності. Зокрема, практика показує, що на сучасному стані розвитку суспільства усі теоретичні та практичні надбання будь-якої держави в цій галузі права тісно переплітаються з світовим досвідом. Тобто тепер зусиллями світової спільноти, для запобігання, врегулювання та притягнення до відповідальності за такий вид злочинів створено механізм, що в своїй основі поєднує суспільні надбання держави (зокрема теорію та історію існування держави) з гарантіями забезпечення прав громадян, та поєднує передові досягнення міжнародної спільноти в цій галузі, що проявляються в міжнародно-правовій допомозі, політичному та економічному впливі, діяльності міжнародних організацій та судів. Крім цього, держава бере на себе політичну та матеріальну відповідальність перед міжнародною спільнотою, а вищі посадовці та інші відповідальні особи також – індивідуальну кримінальну відповідальність перед світовою спільнотою. Отже, саме такі злочини повинні каратися не тільки законами певної країни, але й засуджуватися усім світом.

Зі становленням та розвитком суспільних відносин історична поява конституцій та кодексів здійснили величезний вплив на створення та забезпечення системи та механізму мирного співіснування людей різної раси, віросповідання, культурної та мовно-етнічної приналежності. Зокрема, Конституція будь-якої країни гарантує фундаментальні права і свободи для громадян, форму правління та функціонування відповідних органів влади, прогресивну стабільність та соціально-економічний розвиток громадян.

Дослідження в галузі теорії та історії держави і права, конституційного права, кримінального права та міжнародних відносин дає змогу уявити та окреслити межі існування гостроти такої проблеми суспільства. Зокрема, багато дослідників вважають: якщо народ зорганізується в державу, якщо проголосує за незалежність, обере законодавчу владу, главу держави та місцеві органи, він сам побачить, у чому і як саме визначиться його доля і відповідальність. Але слід звернути увагу на те, що фактор бачення ситуації є змінним та потребує досконалого аналізу стану економічного, соціально-політичного розвитку суспільства. На підставі цього найправильнішим

слід уважати міжнародний стандарт у системі підходу до оцінки та розв'язання проблем, таких як злочини проти людства.

Існує вислів: коли говорить зброя, тоді закони перестають діяти. А історичні дослідження показують, що з давніх часів право держави на ведення війни з використанням збройних сил регулювалося власним розумінням монарха та можливостями збройних сил. Державні інтереси завжди переважали над мораллю, а армії існували для того, щоб боротися за простір, природні ресурси тощо. І взагалі службу у війську та участь у війні зазвичай визнавали почесною справою. Однак ще понад століття тому людство намагалося цивілізованим шляхом регулювати правила поведінки у збройних конфліктах і з'явилася система відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, поведінки військових та інше. Це загальновідомі міжнародні конвенції, створені в минулому столітті, – про закони і звичаї війни, які були прийняті в Гаазі (Нідерланди), і Женевські угоди (Швейцарія). Однак у наш час ці засоби належно не впливають на запобігання збройним конфліктам та злочинам проти людства, а тому слід зазначити, що, на сучасному етапі життя, ці документи перейшли в категорію декларативних та рекомендаційних.

Початки історії у сфері становлення та розвитку методів і засобів у запобіганні та боротьбі з злочинами проти людства пов'язані безпосередньо зі становленням та розвитком суспільних відносин у країнах сталої демократії, таких як: Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Франція, Німеччина, Італія, США та інші, чий розвиток став прикладом та взірцем для інших суспільств у позитивних надбаннях у цій сфері. Так, ще в XIX столітті Авраам Лінкольн, який балотувався на пост президента, назвав торгівлю африканськими рабами – Злочинами Проти Людства. Слід також пригадати, що під час Першої світової війни члени Альянсу – Великобританія, Франція, а також Російська імперія виступили із спільною заявою, в якій геноцид вірмен оголосили “злочинами проти людства” та попередили керівництво Османської імперії про персональну відповідальність.

Історія показує, що порушення людських прав поєднане з неспроможністю влади забезпечити рівноправне співіснування людей різних національностей, віросповідання, мовно-культурної приналежності, зазвичай стають причинними зв'язками у виникненні збройних конфліктів та злочинів проти людства. Адже не завжди права громадян є пріоритетом у політиці тих, хто приходить до влади. Крім цього, факторами виникнення збройних конфліктів є такі суспільні проблеми, як: економічний спад та поява нових лідерів з їх утопічними ідеями, системне порушення основних принципів існування суспільства, надмірна централізація влади та незадоволення формою правління, спад економічного просування країни, соціальна криза, утиски, нерівноправність та порушення основних прав і свобод, крім цього, можливі й природні фактори (скорочення надрових ресурсів та різні катаклізми).

Варто відокремити історичні джерела та першочергові спроби врегулювання збройних конфліктів та злочинів проти людства і запобігання їм: надбання у вигляді практичного та теоретичного досвіду побудови суспільних відносин, що ґрунтуються на нормативно-правових актах держави, зобов'язаннях та договорах із іншими державами на основах статутів та інших договорів.

Після Першої світової війни, 1919–1920 рр., із деякими перервами в часі проходила Паризька мирна конференція, у ході якої держави-переможниці та новостворені країни об'єдналися в Лігу Націй, яка проіснувала 26 років, а потім Організація Об'єднаних Націй замінила попередницю після Другої світової війни. Таку організацію в той час слід вважати міжнародним парламентом. Основними органами Ліги Націй були: асамблеї (збори) представників усіх членів організації, Рада Ліги, а також постійний секретаріат на чолі з генеральним секретарем [3]. Відомо, що ініціатором створення Ліги Націй виступив президент США Вудро Вільсон, але слід зазначити, що конгрес США відмовився вступати в цю організацію. Штаб Ліги Націй був розташований в Женеві (Швейцарія) і це не стало несподіванкою, адже Швейцарія була нейтральною країною в Першій світовій війні. Окрім цього, не виникало суперечок у цьому напрямі, тому що така всесвітньо відома організація, як Червоний Хрест, також була заснована в Швейцарії. Німеччина розпочала Першу світову війну, тому, згідно з Версальськими домовленостями, Німеччині заборонили вступ в організацію Ліги Націй (але слід зазначити, що вступила пізніше). Окрім цього, на території

колишньої Російської імперії відбувся комуністичний переворот, а тому новому комуністичному керівництву було також заборонено вступати до цієї організації. Іншою причиною відмови було звинувачення у вбивстві царської сім'ї Романових (також слід зазначити, що вступ відбувся пізніше) [3].

Головною метою створення Ліги Націй були наміри розвивати співпрацю між народами, підтримувати мирне співіснування світу, забезпечувати права національних меншин і вирішувати територіальні суперечки у разі їх порушення [3]. Слід нагадати, що це був міжнародний прояв волі для недопущення та розв'язання проблем, пов'язаних із масовим “порушенням законів людства”. Зокрема, у випадку виникнення загрози конфліктів між членами Ліги Націй ставились питання на розгляд Ради або третейського суду незацікавлених країн. За необхідності всі країни, члени Ліги Націй, були зобов'язані розірвати з агресором усі економічні і культурні зв'язки, оголосити йому загальну блокаду. Асамблеї Ліги Націй скликались щорічно. Представники кожної держави мали на засіданнях один голос незалежно від кількості населення і величини території країни. Рішення асамблеї приймалися одноголосно, за винятком спеціально обумовлених. Такий підхід приводив до численних безплідних дискусій і компромісів, неефективних рішень і врешті до послаблення впливу Ліги Націй на міждержавні стосунки і вирішення міжнародних конфліктів. Рада Ліги Націй на початку свого існування складалася з чотирьох постійних членів (Англія, Франція, Італія, Японія) та чотирьох непостійних, яких щорічно переобирали [3]. Склад Ради, кількість членів та непостійних членів змінювалися багато разів. Так, у 1926 р. Німеччина стала п'ятим постійним членом Ради. Однак згодом Німеччина та Японія залишили цю організацію. Але загалом упродовж 1920–1939 років було проведено 107 засідань.

Дієвішими в частині змін, щодо такого виду злочинів, стали статuti військових трибуналів: Нюрнберзький (1945 рік) [4], Токійський (1946 рік) [5], статут міжнародного кримінального трибуналу щодо Югославії (1993 рік) [6] та Руанді (1994 рік) [7], крім цього, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 рік) [8].

Звернемо увагу на те, що Нюрнберзький трибунал чи не вперше у сучасній історії цивілізований та ефективний підхід застосував задля притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людства. Згідно зі статутом Нюрнберзького трибуналу, об'єктом такого виду злочинів є безпека людства, а суб'єктивна сторона характеризується умислом, що поєднаний з усвідомленням настання початку суспільно небезпечного діяння для людей. Відомо, що загибель та поневіряння мільйонів людей упродовж багатьох років супроводжувалися тотальним активним плануванням та підготовкою до ведення агресивних військових дій на територіях багатьох держав, де загинули мільйони людей. Зокрема, своїми діями злочинці порушили міжнародні договори, угоди та зобов'язання, а також основний принцип – рівноправне співіснування.

Зокрема, відповідно до ст. 6 Статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу 1945 року відповідальність наставала за: 1) злочини проти миру: планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни чи війни в порушення міжнародних договорів, угод та зобов'язань, чи участь у загальному плануванні або підготовці, що спрямовані на здійснення будь-якого з вищезгаданих дій; 2) воєнні злочини, а саме: порушення законів і звичаїв ведення війни: вбивство, катування чи викрадення в рабство, чи з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених, чи осіб, які зазнали корабельної аварії на морі; вбивства заручників, пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст та сіл, руйнування, не виправдані воєнною необхідністю тощо; 3) злочини проти людства: вбивства, катування, поневолення, депортації та інші жорстокі злочини, учинені відносно цивільного населення до початку чи під час військових дій, переслідування через політичні, расові чи релігійні мотиви..., незалежно від того, чи є такі дії порушенням внутрішнього права держави, чи ні, де ці злочини були скоєні [4].

Система злочинів проти миру та безпеки людства в міжнародному кримінальному праві принципово відрізняється від злочинів не лише ступенем суспільної небезпеки, але й встановленням особливих умов відповідальності за їх вчинення. Зокрема, це стосується не застосування строків давності до таких злочинів, адже злочини цього виду є загальнокараними за

нормами міжнародного права і зараховані до категорії найтяжчих, запровадження універсальної юрисдикції судових органів, що вповноважені притягувати осіб, які вчинили такі злочини незалежно від їх громадянства, місця вчинення та регламентації в національному законодавстві. Такі правила не діють щодо умов відповідальності за вчинення злочинів міжнародного характеру [8].

На сучасному етапі розвитку суспільства основним міжнародно-правовим документом, що регулює використання збройних сил за межами національної території, є Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН). Але зазначимо, що цей документ фактично є більш декларативним та рекомендаційним (порівняно з таким самим, як і документи Ліги Націй) та менш впливовим для деяких країн в умовах реального співіснування. У статті номер 1 Статуту ООН записано, що ООН має зобов'язання підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування та розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру.

Історично можливість застосування збройної сили з метою гарантування міжнародного миру та безпеки – це ключовий елемент глобальної та регіональних систем колективної безпеки. Водночас підтримання міжнародного миру та безпеки залежить від загальноновизнаного розуміння тих випадків, коли застосування збройної сили є правомірним. Так, згідно зі статтями 42–49 Статуту ООН – єдиною законною підставою для застосування сили є рішення Ради Безпеки ООН, в якому п'ять держав-переможниць у Другій світовій війні володіють правом одноосібного вето. Стаття 51 Статуту ООН передбачає єдиний виняток, коли країна має право вести військові дії без відповідної санкції, тобто “право на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації” [9]. Але і у цьому випадку держава, що зазнала агресії, зобов'язана негайно винести питання на розгляд Ради безпеки для вживання подальших колективних заходів, а не діяти в односторонньому порядку [9].

Історія існування ООН пов'язана багатьма прикладами ефективного використання сили, методів та заходів впливу на упередження, припинення та розв'язання кровопролитних конфліктів. Але слід зазначити, що підставами для міжнародного втручання є: прохання влади тієї чи іншої країни; примушення до миру; захист своїх громадян за кордоном; запобігання гуманітарної катастрофи [9]. Крім цього можливе використання військової сили в обхід ООН. Звернемо увагу на те, що зазвичай правильність та доцільність використання силового втручання виправдовується результатом. Тобто, інакше, – це право сильнішого, тому що теоретично можна визначити безліч причин і приводів для початку проведення військових силових методів, а саме: зупинити виготовлення та розповсюдження зброї масового знищення, боротися з тероризмом, “збирати” землі, що раніше були територією іншої держави, захищати етнічні групи громадян від соціально-культурних чи мовних утисків та багато іншого.

Наприклад, можна пригадати інтервенцію СРСР в Угорщину в 1956 році, інтервенцію СРСР в Чехословаччину в 1968 році, застосування збройної сили Великою Британією проти Аргентини в 1983 році, застосування збройної сили США проти Іраку в 1991 році, застосування збройної сили США проти Сомалі в 1993 році. У 1995 році США та війська блоку НАТО зайняли антисербську позицію та провели широкомасштабну військову акцію на території колишньої Югославії. Після цього в 1999 році війська НАТО на чолі із США здійснили військовий удар по силах Югославської армії та цивільних об'єктах. Військова операція позиціонувалася як “гуманітарна інтервенція” у зв'язку з подіями в провінції Косово. Можна також пригадати нещодавні події військового втручання Російської Федерації на території Абхазії, Південної Осетії, та багато інших подібних прикладів.

Враховуючи вищенаведене, наголосимо, що достатньо результативними є консервативні методи міжнародного впливу країн світових лідерів. Зокрема, історично це проявляється через діяльність міжнародних організацій та судів, через методи економічного впливу, тобто економічний тиск на одну з сторін, що безпосередньо бере участь чи активно підтримує одну з конфліктуючих сторін у збройному конфлікті. Результат таких методів передусім – це зупинення ескалації

збройного протистояння в середині країни та недопущення можливості поширення за межі держави. Із історії відомо, що керівництво країн – політичних гравців сучасності не завжди єдине в своїх намірах та діях щодо запобігання і врегулювання збройних конфліктів. Насамперед мотивується це власними інтересами. Упродовж десятиліть зусиллями світової спільноти не вдається припинити Палестино-Ізраїльський військовий конфлікт. Також набув ескалації збройний конфлікт в Сирії та на північних територіях Іраку. Не вдається поки що досягти миру і на сході України.

Висновки. Зазначимо, що міждержавні зобов'язання та співвідносини, основані на історичних досягненнях теорії та практики правових взаємовідносин, – це гарант забезпечення стабільного розвитку в суспільстві та фактор стримування у поведінці політиків і лідерів країн щодо недопущення збройних конфліктів та злочинів проти людства.

1. *Кримінальний кодекс України. – 2015, 192 с. ТОВ “ВВП НОТІС”.* 2. *Rome Statute of the International Criminal Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/66vwVRVSf>.* 3. *League of Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historylearningsite.co.uk/modern-world-history-1918-to-1980/league-of-nations/>* 4. *The International Military Tribunal for Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/imt.asp* 5. *Judgment International Military Tribunal for the Far East [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/index.html>* 6. *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icty.org/>* 7. *International Criminal Tribunal for Rwanda [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unictt.org/>* 8. *Особливості правової регламентації системи злочинів проти миру та безпеки людства в Кримінальному кодексі України / С. М. Мохончук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7232/1/Mohonchuk_693.pdf* 9. *United Nation information center [Електронний ресурс]. – <http://www.un.org/>* 10. *Резолюції Генеральної Асамблеї [Електронний ресурс]. – http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml*